

УДК 631.635:63 (091)
© 2010

Білявський Ю.В., кандидат біологічних наук
Полтавський інститут АПВ ім. М.І. Вавилова УААН

Опара М.М., кандидат сільськогосподарських наук,
Опара Н.М., доцент
Полтавська державна аграрна академія

Чекрізов І.О., Гангур В.В., кандидати сільськогосподарських наук,
Матвєєва О.Ю., старший науковий співробітник
Полтавський інститут АПВ ім. М.І. Вавилова УААН

ПЕРШОМУ ЕНТОМОЛОГІЧНОМУ ВІДДІЛУ В РОСІЇ – 100 РОКІВ

Рецензент – кандидат біологічних наук Л.О. Колесніков

Подано коротку історію створення та основні наукові досягнення першого в Росії ентомологічного відділу Полтавської сільськогосподарської дослідної станції (нині – лабораторія агроекології та захисту рослин Полтавського інституту АПВ ім. М.І. Вавилова УААН). Наведено найвагоміші результати досліджень видатних вчених-ентомологів. Показано етапи вивчення комах сільськогосподарських культур, факторів, що виявляють значний вплив на їх поширення, використання засобів захисту рослин, рівень і завдання сучасних наукових досліджень у цьому напрямі. Продовжуються довгострокові раритетні дослідження «Цілина», «Беззмінне вирощування озимого жита», «Колекція комах».

Ключові слова: історія, Полтавське дослідне поле, ентомологія, захист рослин, шкідники, кормові культури, колекція комах.

Постановка проблеми. У 1884 році за ініціативи Полтавського сільськогосподарського товариства – на підставі громадсько-державного статусу – було створено перше в Росії Полтавське дослідне поле. В 1909 році (під час святкування 25-річного ювілею дослідного поля) було вирішено питання про перетворення його в дослідну станцію з організацією в ній нових наукових відділів, у тому числі й ентомологічного. До програми досліджень цього відділу ввійшли питання боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур у складних агрокліматичних умовах Полтавщини.

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. У ХІХ столітті практичної ентомології як окремої науки ще не існувало. Ентомологія розглядалася як частина зоології, – її завдання зводилося виключно до вивчення біології комах. Шкідників вивчали окремо від рослин.

Із метою захисту посівів від шкідників у 80-х

роках ХІХ століття в Україні та інших великих містах (Одесі, Харкові) були створені спеціальні ентомологічні комісії. Вперше питання про запровадження посадки полтавського губерньського ентомолога та створення спеціальної ентомологічної станції постало у 1887 році на VII ентомологічному з'їзді, після чого були затверджені й з'явилися губерньські ентомологи в Таврійському, Херсонському та Полтавському земствах. На той час одна з перших характеристик видового складу комах-шкідників агроценозів Полтавщини була здійснена В.І. Філіп'євим у 1883 році, який описав 36 видів найпоширеніших шкідників полів, саду, городу. Більш узагальнені й систематизовані дані про видовий склад шкідників посівів сільськогосподарських культур Полтавської губернії з'явилися у 1904 році. Цей звіт був досить солідним виданням, що включало 2 карти, 4 діаграми та 34 картограми [2].

Офіційно посаду губерньського ентомолога на Полтавщині ухвалили в 1909 році на чергових Губерньських земських зборах. Головним завданням губерньського ентомолога було проводити облік та спостереження за розповсюдженням і шкідливістю комах на посівах сільськогосподарських культур й надавати рекомендації місцевому населенню з проведення ефективної боротьби з ними [2, 3, 5].

Результати досліджень, проведених на Полтавському дослідному полі, (як і сам заклад) задоволено вважаються колискою вітчизняної ентомології [2]. Саме тут 20 липня 1910 року було створено відділ сільськогосподарської ентомології, а завідуючим запрошено кваліфікованого спеціаліста-ентомолога Миколу Васильовича Курдюмова, який склав першу програму роботи відділу. Перед цим, перебуваючи у піврічному відрядженні до Європи та США, М.В. Курдюмов частково ознайомився зі світовими досягненнями в області ентомології.

Мета досліджень та методика їх проведення. Метою роботи є науково-історичний аналіз становлення й розвитку ентомології на Полтавщині.

Методологічну основу досліджень становлять науково-історичний та логічний методи. У процесі дослідження проаналізовано літературні джерела періодичних наукових видань Полтавської губернії та наукових праць Полтавського інституту АПВ ім. М.І. Вавилова УААН.

Результати досліджень. Очолюваний М.В. Курдюмовим відділ розробив базові методики досліджень, підвівши під них агрономічний фундамент. Відділ, по суті, продовжував традиції дослідного поля в ентомології і, таким чином, став першою установою подібного типу в Росії. Вже в перші роки роботи відділ був забезпечений необхідним обладнанням: у 1910 році побудовані інсектарій, вегетаційний будиночок, виготовлений за власною конструкцією політермостат із шістьма камерами, де підтримували необхідну температуру, потрібну для вивчення фаз розвитку й життєвого циклу комах. Особливу увагу в роботі відділу надавали вивченню шкідників (перетинчастокрилих), а також методам обліку й спостережень за ними. Дослідження спрямовувалися на вивчення біології шкідників сільськогосподарських культур, пошкоджених ними рослин та вплив на них комплексу агрономічних заходів [2, 5, 6].

У 1910 році директор дослідної станції С.Ф. Третьяков запросив групу студентів Московського сільськогосподарського інституту для проходження практики. До складу цієї групи входили М.І. Вавилов та О.Н. Соколовський, які проходили практику на Старому Хуторі (так звалось місце розташування ентомологічного відділу) [1].

Робота відділу була досить плідною. За період 1910-1914 рр. під керівництвом М.В. Курдюмова ентомологічним колективом було опубліковано понад 30 наукових праць. Найвідоміша праця М.В. Курдюмова «Главнейшие насекомые вредящие зерновым злакам в Средней и Южной России», опублікована в 1913 році, мала особливу практичну цінність, вона не втратила своєї актуальності й понині [4]. У ній автор дав біологічну характеристику понад 70 шкідникам зернових культур. Серед них: саранові, трипси, черепашки, совки, жуки, мухи (гессенська, шведська та ін.), хлібний пильщик, розробивши необхідні заходи боротьби з ними. До речі, ці шкідники знищували значну частину врожаю не лише в Україні, а й в усій чорноземній частині Росії. Ця робота була першим практичним керівництвом у боротьбі зі шкідниками злакових культур. Вона послужила

основою для фундаментальної монографії наступного завідуючого відділом – О.В. Знаменського – («Насекомые, вредящие полеводству. Часть первая: вредители зерновых злаков»).

За 10 років наукової діяльності М.В. Курдюмов зробив надзвичайно багато для розвитку ентомології як науки. Протягом цього періоду не було жодної визначної події в російській ентомології, в якій би він не брав активної участі.

До вирішення багатьох проблем ентомології М. Курдюмов підійшов по-новому, перетворивши її із сучасної зоологічної науки в прикладну.

Відділ тісно співпрацював із заснованим у 1914 році Першим ентомологічним Бюро Полтавської губернії, надаючи допомогу у визначенні шкідників сільськогосподарських культур, зразки яких надходили до Полтави зі всієї території Росії. Вивчення мікологічного матеріалу, зібраного ентомологічним Бюро, проводилося мікологами дослідної станції Г.Е. Спагаровим-Спангенбергом та М.Ф. Ніколаєвим. Слід зауважити, що особливий інтерес щодо питання вивчення фітопатогенних грибів (1910-1912 рр.) на дослідній станції виявив М.І. Вавилов.

У відділі плідно працювали також ентомологи-практиканти: В.В. Карпов (облік, спостереження та вивчення синьої льняної блохи), Б.А. Боженко, В.Ф. Лебідєва, В.Г. Долін (вивчення дротяників), Н.В. Андрєєва (шведська та яра мухи), М.С. Дектярев (озима совка), І.В. Нікітін (досліди з плодожеркою та бруньковим довгоносиком). У майбутньому всі вони стали відомими ентомологами.

У 1924 році співробітниками відділу вперше в Росії був розроблений проект організації всеукраїнської мережі спостережуваних пунктів. Мережа була організована в 1925 році співробітниками О.В. Знаменським і Д.А. Оглобліним, однак проіснувала лише до осені 1928 року. З часом, за тим же проектом, у Росії було закладено мережу пунктів прогнозу та організовано «службу обліку стану і руху шкідників». Пізніше вчені відділу організували 20 пунктів спостереження, що стали початком нової організації «Служби шкідників», створеної Центральною станцією захисту рослин (СТАЗРа) після проведення адміністративної реформи [3].

Для розробки хімічного захисту рослин від шкідників у 1929 році науковці відділу розпочали вивчення паризької зелені, фтористого барію, фтористого натрію, кремнефтористого барію і тютюнового екстракту, як ефективних засобів боротьби. Вперше в Росії саме О.В. Знаменським було запропоновано використання авіації для

захисту посівів сільськогосподарських культур проти комплексу шкідливих організмів.

У перші повоєнні роки дослідження у відділі захисту рослин проводилися під керівництвом А.Н. Колобової. Було зареєстровано 200 видів шкідників багаторічних трав, серед яких зовсім невивчені: квітковий, бруньковий і бобовий комарики, галовий тіхіус, бруньковий і стебловий аніони, мінуючі мухи, листокрутки і люцернова міль. Вивчено комплекс шкідників еспарцету (визначено близько 40 видів). Фітопатологічні дослідження проводила Н.Ф. Турукіна (бура листкова іржа пшениці озимої, судинний і слизистий бактеріоз капусти, бактеріоз квасолі та інші поширені хвороби).

Із 1962 року відділ захисту рослин під керівництвом Т.О. Гокунь продовжував роботу з вивчення комплексу шкідливих організмів, їх біології, поширення й заходів боротьби з ними. З 1970 року розпочато систематичне вивчення впливу рекомендованих в області сівозмін на динаміку чисельності й шкідливості головних шкідників і хвороб польових культур, особливо кукурудзи та гороху.

Тривалий час (1968-1992 рр.) колектив лабораторії працював над вирішенням питань передпосівного протруювання насіння в боротьбі з захворюваннями сходів і збереженням стійкості рослин упродовж усієї вегетації. Вивчали питання бактеріального вилту люцерни. Незважаючи на незначну чисельність працівників лабораторії, об'єм досліджень був значний і виконувався на високому професійному рівні. Фітопатологи В.І. Шкоденко і В.Т. Коломієць проводили розробку методів боротьби з летючою і пухирчастою сажкою кукурудзи. Широке застосування у сільськогосподарському виробництві знайшов розроблений у лабораторії хімічний метод І.І. Власюка та В.І. Шкоденка з обробки насіння препаратами ТМТД та сірчаноокислим марганцем. Так, Т.О. Гокунь і М.П. Темнохунд розробили та впровадили систему захисту насінневих посівів люцерни від хвороб і шкідників. Пізніше фітопатологічну оцінку у відділі проводила Е.Г. Черненко. З 1987 року більше уваги стали надавати складовим інтегрованого захисту польових культур, які включали біологічні, агротехнічні та альтернативні (обробка насіння) методи захисту рослин із мінімальним використан-

ням хімічних засобів.

Нині в лабораторії проводяться дослідження з впливу біологічної й альтернативної систем удобрення на фітосанітарний стан посівів, урожайність й якість насіння пшениці озимої та сої. Проводиться моніторинг фітосанітарного стану посівів польових культур у Полтавській області та надаються необхідні рекомендації із захисту сільськогосподарських культур від шкідливих організмів. Науковці лабораторії плідно працюють з НААНУ, виконуючи фундаментальні та прикладні тематики з Інститутом захисту рослин НААНУ, Інститутом агроєкології НААНУ, Інститутом кормів НААНУ (Ю.В. Білявський, О.Ю. Матвеева, Р.О. Приходько, В.І. Сушко, Л.І. Пізик). Дослідження спрямовані на удосконалення інтегрованого захисту сільськогосподарських культур у боротьбі зі шкідниками та хворобами, вивчення екологічно-безпечних засобів підвищення продуктивності рослин.

Співробітники лабораторії продовжують роботу в унікальних довгострокових дослідках:

- беззмінний посів озимого жита – 125 років (рік заснування – 1885), третє місце у світі з довготривалості;
- цілина – 117 років (рік заснування – 1893);
- колекція комах-шкідників – понад 100 років (роки створення – 1907-1908);
- каштан ім. академіка М.І. Вавилова, якому понад 120 років. Нині ведеться інтенсивне лікування дерева проти надто небезпечного шкідника – каштанової молі.

Висновки. Створення ентомологічного відділу на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції стало початком фундаментальних досліджень вивчення шкідників сільськогосподарських культур, пошуку та розробки засобів боротьби з ними не лише в Україні, а й у Росії. Цей підрозділ Полтавського інституту АПВ ім. М.І. Вавилова НААНУ – найстаріший в Україні науковий заклад аналогічного типу. Його постійно відвідують зарубіжні вчені, наукові співробітники, студенти аграрних навчальних закладів, учасники наукових конференцій та семінарів різних рівнів. Тут ведуться унікальні – світового масштабу – довготривалі дослідження, збережено всі матеріали, обладнання, неоціненну колекцію комах, ентомологічну бібліотеку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Вавилов Н.И.* Приветствие// 40-летний юбилей Полтавской с.-х. опытной станции. – 1884-1924 гг./ Труды Полтавской с.х. опытной станции. – 1925.

– Вып. 44. – С. 98.

2. *Гриб Н.И., Чуйко В.К.* Полтавская ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственная

опытная станция им. М.И. Вавилова. – К: Лыбидь, 1991. – 232 с.

3. Короткий огляд робіт Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, 1927-1928. – Полтава-Поліграф, 1929. – Вип. № 83. – С. 24-27.

4. Курдюмов Н.В. Главнейшие насекомые, вредящие зерновым злакам в средней и южной России. – Полтава. – 1913. – 112 с.

5. Писаренко В.М., Піщаленко М.А., Гокунь Т.О.

Місце та роль Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції ім. М.І. Вавилова у становленні та розвитку вітчизняної прикладної ентомології/ Вісник ПДАА. – 1999. – № 4. – С. 18-23.

6. Юбилейный сборник научных трудов, посвященный 70-летию Полтавской опытной станции/ Под ред. М.П. Елсукова, И.И. Власюка, А.П. Мовсисянца. – К., 1959. – 171 с.